

La Fiscalità Nell'Economia Europea Secc. XIII–XVIII. Fiscal Systems in the European Economy from the 13th to the 18th Centuries, red. Simonetta Cavaciocchi, Firenze 2008, Firenze University Press, s. 1161

Od 1969 r. Międzynarodowy Instytut Historii Gospodarczej F. Datini w Prato jest organizatorem tygodni studyjnych poświęconych historii związków gospodarki i myśli ekonomicznej z pozostałymi dziedzinami życia społecznego. Niniejszy tom jest owocem trzydziestego dziewiątego Tygodnia, który odbył się 22–26 kwietnia 2007 r. Celem spotkania, które zgromadziło ponad pięćdziesięciu uczonych z trzynastu krajów europejskich i z Kanady, było przedstawienie badań dotyczących systemów fiskalnych w średniowiecznej oraz wczesnonowoczesnej Europie.

Czterdzieści dziewięć wystąpień – podzielonych na referaty (problematyka ogólna) oraz komunikaty (zagadnienia szczegółowe) – zostało zgrupowanych w cztery bloki tematyczne. Pierwszy z nich: *Comparative evolution of tax system. Forms, objects, goals* (s. 49–288), został poświęcony omówieniu form, jakie na przestrzeni sześciu stuleci przyjmowały systemy skarbowe w poszczególnych państwach europejskich oraz przedstawieniu celów i zadań, jakie przed sobą stawiały. Przewodniczącymi posiedzenia, podczas którego wystąpiło jedenastu prelegentów, byli: Wim Blockmans (referaty) i Paola Massa (komunikaty). Blok drugi: *Comparative evolution of tax system. Evolution of forms of taxations*, który prowadzili Giorgio Borelli oraz Laurence Fontaine i na który złożyło się dwanaście wystąpień, objął zagadnienia związane z rozwojem mikroekonomicznych instrumentów polityki fiskalnej (przede wszystkim z ewolucją podatków bezpośrednich i pośrednich, podatków wyjątkowych oraz podatków od luksusu) (s. 289–608). Problematyka bloku trzeciego: *The fiscal policies* (s. 609–906) skoncentrowała się na: rozwoju i funkcjonowaniu administracji podatkowej na mikro-, mezzo- i makropoziomie (senioria, wieś, miasto, państwo), ewolucji form i mechanizmów definiowania podmiotu, przedmiotu i podstawy opodatkowania oraz narzędziach poboru poszczególnych obciążeń. Szczególną uwagę zwrócono tu także na zagadnienie konfliktów społecznych wyrosłych na gruncie fiskalnym, na kwestię uchylania się od obowiązku podatkowego i na problem zwolnień podatkowych. Sesję, podczas której wygłoszono siedemnaście referatów i komunikatów, prowadzili Miguel Angel Ladero Quesada i Michael North. Ostatni z bloków: *Positive and negative effects on the European economy* (s. 907–1121), przedstawia wpływ polityki skarbowej m.in. na rozwój finansów publicznych i infrastruktury, na system monetarny (inflacja) czy konsumpcję. Przewodniczącymi sesji, w której wzięło udział dziesięciu prelegentów, zostali Michele Cassandro i Giampiero Nigro. Obok tekstów wystąpień poszczególnych referentów w książce zamieszczono także: przemówienie inauguracyjne prezydenta Komitetu Naukowego Instytutu F. Datini – Wima Blockmansa, wykład inauguracyjny Alberto Grohmana (stanowiący kompleksowe omówienie głównych trendów w ewolucji systemów fiskalnych w Europie w analizowanym czasie), osiem debat panelowych podsumowujących blok referatów i blok komunikatów każdej z czterech sesji plenarnych oraz tzw.

książkę abstraktów (w której – z winy samych uczestników Tygodnia – zabrakło dwóch streszczeń).

Najwięcej – bo aż 27 – z opublikowanych w dwutomowym wydawnictwie artykułów dotyczy zagadnień związanych z rozwojem fiskalizmu w krajach basenu Morza Śródziemnego. Zakres terytorialny pozostałych studiów objął m.in. Anglię (siedem wystąpień), Niderlandy i wybrane terytoria Starej Rzeszy (po cztery wystąpienia). Niedoreprezentowane z całą pewnością zostały kraje skandynawskie (dwa referaty) oraz kraje Europy Środkowo-Wschodniej (cztery referaty). Jeden artykuł poświęcono sytuacji w siedemnastowiecznej Szwajcarii. W związku z faktem, iż językami konferencyjnymi były: niemiecki, włoski, francuski i angielski (podczas konferencji uczestnikom zapewniono tłumaczenie symultaniczne), większość referatów wydrukowano w tych właśnie językach. Dodatkowo pięć z nich opublikowano po hiszpańsku. Blisko 1200 stron tekstu, uzupełnione wieloma ilustracjami, mapami, tablicami i wykresami, stanowi – ze względu na różnorodność i złożoność zaprezentowanej tematyki – interesującą lekturę.

Pierwszą sesję plenarną – *Porównanie ewolucji systemów fiskalnych. Formy, przedmioty, cele* – otwiera artykuł Wantje Fritschy, poświęcony problemowi podatków pośrednich oraz długu publicznego w świecie islamskim i w Europie Zachodniej przed 1800 r. Autorka podważa w nim tezę Sakveta Pamuka, który twierdził, że w ewolucji finansów publicznych w Imperium Ottomańskim i w jego europejskich odpowiednikach można doszukać się wyraźnych podobieństw. Dzięki porównaniu stosunków między dzierżawą podatków a długiem publicznym we Francji ze spokrewnionymi z nimi instytucjami *malikane* i *esham* w Turcji, Fritschy dochodzi do przekonania, że oba kraje dzieliły głębokie różnice. Przy czym, zdaniem badaczki, wynikały one nie tyle z czynników religijnych i światopoglądowych, co z odmienności w rozwoju populacji i gęstości zaludnienia oraz różnic ekologicznych w obu częściach świata. W kolejnym tekście Luciano Pezollo i Enrico Stumpo badają znaczenie polityczne i ekonomiczne podatków bezpośrednich i pośrednich w Italii w długim trwaniu. Porównując państwa północno- i południowowłoskie oraz wskazując na głębokie różnice strukturalne między nimi (m.in. na poziomie urbanizacji czy komercjalizacji), historycy próbują odpowiedzieć na pytanie, od czego zależało nakładanie obciążeń fiskalnych w organizmach państwowych na Półwyspie Apenińskim w XIII–XVIII w. Proces powstawania nowego systemu fiskalnego w Królestwie Aragonii śledzą Manuel Sanchez, Antonio Furia i J. Angel Sesma Munzo. Od połowy XIII w. do połowy wieku następnego równoległe do ekspansji terytorialnej Królestwa nastąpiło jego przekształcenie z feudalnej monarchii patrymonialnej w monarchię terytorialną z silnie rozwiniętą administracją. Procesowi temu towarzyszyły głębokie przemiany w aragońskim systemie fiskalnym na mezo- i makropoziomie. Kolejny badacz, Patrick O'Brien, szczegółowo wyjaśnia podłoże organizacyjne i instytucjonalne angielskiego systemu podatkowego (ściśle związanego z instytucją kredytu i pożyczki), który umożliwił Wielkiej Brytanii uzyskanie statusu imperialnej potęgi w przeddzień kongresu wiedeńskiego. Natomiast Eberhard Isenmann sprawdza sposoby legity-

mizacji nowego systemu skarbowego na terytoriach wchodzących w skład Rzeszy Niemieckiej w XV w. Na szczególną uwagę w jego artykule zasługuje analiza tekstu Francesco Guicciarniniego *La decima scalata* z 1497 r., w którym florentczyk przedstawił argumenty za i przeciw tej formie obciążeń. Blok referatów zamyka dyskusja panelowa prowadzona przez Wima Blockmansa (s. 185–201).

Druga część pierwszej sesji, w której wystąpiło sześciu prelegentów, to dział komunikatów. Pierwsza z referentek, Tehri Kivistö, bazując m.in. na źródłach archeologicznych, śledzi początki podatków królewskich w Finlandii. Autorka stwierdza, że na analizowanym obszarze w XIII w. Korona szwedzka oraz Kościół katolicki oparły swoje systemy podatkowe na prehistorycznym systemie lokalnym, wywodzącym się z epoki żelaza. Rozwój i ewolucję podatków pośrednich w średniowiecznym Królestwie Nawarry (XIII–XIV w.) bada Eloiza Ramirez Vaquero, zaś Eleftheria Zei śledzi wpływy weneckie na formy opodatkowania ziemi w krajach wschodniego wybrzeża Morza Śródziemnego (XIII–XVIII w.). Rozwój fiskalizmu w Królestwie Neapolu w XIII–XVIII w. analizuje w oparciu o paradygmat J.A. Schumpetera Allesandra Bulgerelli Lukas. Pozostałe artykuły dotyczą dystrybucji bogactwa w średniowiecznej Anglii (Roger Schofield) oraz instytucji renty feudalnej i kształtowania się systemu podatkowego w Europie Środkowej: w średniowiecznej Polsce i na Węgrzech (Grzegorz Myśliwski). Dział komunikatów wieńczy zapis dyskusji panelowej, w której wzięli udział wszyscy prelegenci.

Drugi blok artykułów – *Porównanie ewolucji systemów fiskalnych. Ewolucja form opodatkowania* – otwiera tekst Petera Rauschera. Historyk analizuje w nim przemiany systemu podatkowego w monarchii habsburskiej w latach 1526–1740. Badacza w szczególności interesują przyczyny niejednorodnego stosunku do różnorodnych form obciążeń fiskalnych (np. czopowego, akcyzy, *Tuerkensteuer*) na Śląsku, Morawach, w Czechach i Austrii oraz możliwości i granice ich implementacji na tych terytoriach. Zakres geograficzny problematyki kolejnych trzech referatów objął Francję. Albert Rigaudière wnikliwie omawia charakter ksiąg *estimes* jako dokumentów przydatnych nie tylko do badań nad strukturą społeczną, formami życia wiejskiego czy działalnością gospodarczą w ogóle, lecz również jako źródeł, na podstawie których można określić, w jaki sposób oszacowywano podstawę opodatkowania w XIII i XIV w. na południu kraju, w szczególności w Tuluzie. Zmianom w obrębie systemu podatków bezpośrednich i pośrednich na tle przemian politycznych, ekonomicznych i ideologicznych w monarchii francuskiej w XVII w. poświęcony jest referat Françoise Bayard. Natomiast tekst Gilberta Larguiera przedstawia przemiany w systemach podatkowych: miejskich, prowincjonalnym i królewskim, w Langwedocji od XIV do XVIII w. Budżet państwowy, system podatkowy i struktura wydatków na cele publiczne w Królestwie Neapolu w oświeceniu stały się przedmiotem studiów Nicola Ostuniego. Włoski historyk sprawdza nie tylko funkcjonowanie centralnej *Tesoreria Generale*, lecz także działalność lokalnych skarbników i poborców podatkowych na prowincji. Blok referatów zamyka dyskusja moderowana przez Giorgio Borelliego.

Także w dziale komunikatów drugiej sesji plenarnej przeważają teksty dotyczące krajów basenu Morza Śródziemnego. Problematykę podatku *alcabala real* i długu publicznego w miastach kastylijskich w latach 1450–1520 bada Maria Asenjo Gonzalez. Zagadnienie fiskalizmu w Królestwie Nawarry pod panowaniem francuskim (1247–1323) stało się obiektem dociekań Juliana Carrasco Pereza, zaś różnice w portugalskim systemie skarbowym na terenie metropolii i w koloniach to przedmiot zainteresowań Filipy Ribeiro da Silva. Donatella Strangio koncentruje się na przemianach fiskalnych w Państwie Kościelnym (XVII–XVIII w.), a Dominique la Page bada bretońskie podatki pośrednie związane z konsumpcją wina (XVI–XVII w.). Na polityce podatkowej Wenecji w odniesieniu do jej terytoriów zależnych w pierwszym dwudziestolecium po wielkiej epidemii dżumy (1630–1631) koncentruje się Valeria Chilese. Natomiast obszaru Europy Środkowo-Wschodniej dotyczy artykuł Krzysztofa Mikulskiego, który prezentuje status pogłównego w Polsce w XVI–XVII w. Blok komunikatów zamyka dyskusja moderowana przez Laurence Fontaine.

Trzecią, najobszerniejszą grupę tematyczną – *Polityki fiskalne* – otwierają dwa teksty poświęcone krajom Półwyspu Iberyjskiego. J.M. Carretero Zamora porównuje model fiskalny aplikowany przez dwór Kastylii z systemem preferowanym przez Stany Generalne Franche-Comté. Uczony argumentuje za tym, że na przestrzeni XVI–XVIII w. Kastylia popierała interesy obce (zwłaszcza bankierów włoskich i niemieckich), podczas gdy Franche-Comté z jej *dons gratuits* stała na straży interesów lokalnych. Środki poboru podatków bezpośrednich, sposób ich redystrybucji i metody oszacowywania oraz strukturę społeczną podatników w Kastylii pod panowaniem dynastii Trastámara (1369–1474) analizuje natomiast Denis Menjot. Praktyka zwiększania i obniżania ciężarów podatkowych w poszczególnych grupach społecznych późnośredniowiecznej Anglii jest przedmiotem artykułu Marka Omroda. Historyk, który w swych dociekaniach bazuje zarówno na źródłach numerycznych, jak również na debatach parlamentarnych, petycjach i tekstach literackich, wyjaśnia przemiany, jakie zaszły w fiskalizmie angielskim po rewolcie chłopskiej z 1381 r. Zmagania między władcami burgundzkimi a elitami miejskimi o kształt podatków w południowych Niderlandach, we Flandrii i w Brabancji w XIV–XVI w. stały się przedmiotem studiów Marca Boone’a. Natomiast Andreas Ranft przedstawia rozwój, organizację i funkcjonowanie zarządzania finansami w średniowiecznych miastach północnoniemieckich.

W bloku komunikatów sesji trzeciej opublikowano dwanaście artykułów. O systemie podatkowym w Kastylii w XVI w. w okresie gwałtownych przemian politycznych i skarbowych (tj. w trakcie reorganizacji finansów królewskich) i o roli kapitału prywatnego pisze David Alonso Garcia. Natomiast Juan Vicente Garcia Marisilla omawia wpływ rynków feudalnych na kształtowanie się form podatków pośrednich (w szczególności *imposicions* i *sises*) oraz genezę zjawiska ich dzierżawy w Walencji w XIV–XV w. Państwom włoskim poświęcone są wystąpienia Stefano Angoletto i Raio Rizzo, którzy badają sytuację podatkową w Księstwie Mediolanu, oraz Francesco Guidi Bruscoliego, który koncentruje się na polityce skarbowej państwa papieskiego w XV–XVI w.

Struktura podatkowa oraz znaczenie ciężarów fiskalnych na wybranych terytoriach Starej Rzeszy to problematyka poruszana w artykułach Marka Spoerera i Bernda Fuhrmanna. Kolejne komunikaty dotyczą zaniku opodatkowania kleru w nowożytnej Anglii (William Sheils), znaczenia podatków wyjątkowych w siedemnasto-, osiemnastowiecznej Szwecji (Peter Ericsson), historii *gabelle* w Genewie między XIV a XVI w. (Mathieu Caesar) oraz dziejów przemian politycznych i skarbowych w miastach południowych Niderlandów w późnym średniowieczu (Claire Billen). Ostatni z tekstów mówi o wpływie, jaki wywarła ekspansja osmańska na finanse i politykę wewnętrzną miast węgierskich w XVI–XVII w. (Istvan Nemeth). Dział komunikatów zamknęła krótka dyskusja panelowa, którą poprowadził Michael North.

Na ostatni blok tematyczny – *Pozytywny i negatywny wpływ fiskalizmu i podatków na gospodarkę europejską* – złożyło się dziewięć tekstów. O kosztach i korzyściach płynących z podatków bezpośrednich w Anglii w latach 1275–1525 pisze Christopher Dyer. Autor wskazuje m.in. na różnice między sytuacją w miastach, gdzie bogaci starali się przerzucić wysokie obciążenia na mniej zamożnych, a wsią, gdzie przez cały analizowany okres utrzymywała się solidarność podatkowa. O dziejach dziesięciny w krajach basenu Morza Śródziemnego opowiada artykuł Andrea Ferrarese. Erik Thoen i Tim Soens piszą o społecznym i gospodarczym wpływie podatków wprowadzanych przez administrację centralną we Flamandii w długim trwaniu (XIII–XVIII w.). Autorzy argumentują za tym, że do XVI stulecia problemem nie stanowiła wysokość nakładanych ciężarów fiskalnych, ale ich nieregularność i nieproporcjonalność. Ostatni z referatów – autorstwa Johna Munro – omawia problem lichwy i organizację miejskich finansów publicznych w północnej Francji i we Flandrii od XIII do połowy XVI w.

W bloku komunikatów dwa artykuły dotyczą Anglii. William J. Ashworth przedstawia wpływ działań angielskiego departamentu akcyzowego, założonego w 1643 r., na drugi sektor gospodarki, zaś Maxime Berg i Helen Clifford ukazują rozwój podatków od luksusu w końcu XVIII w. Związek fiskalizmu z rozwojem infrastruktury drogowej i portowej badają Anne Conchon (oświeceniowa Francja) i Luciano Palermo (państwo papieskie w XVI–XVII w.). Natomiast Stephane Jean-François Boissellier na podstawie *chapters* z Korteżów analizuje wyobrażenia na temat królewskiej polityki skarbowej, funkcjonujące w średniowiecznej Portugalii. Dział ten zamyka dyskusja prowadzona przez Giampiero Nigro.

Niestety, w książce zabrakło tekstu zamykającego całość obrad, który reasumowałby problematykę przedstawioną podczas czterech sesji plenarnych oraz wytyczałby nowe ścieżki badawcze na przyszłość. Bo chociaż zaprezentowana panorama studiów nad dziejami systemów fiskalnych Starego Kontynentu w XIII–XVIII w. nasuwa nieodparcie wnioski o nieustającej popularności tej problematyki wśród historyków wywodzących się z bardzo różnych szkół i tradycji badawczych, to przecież świadczy ona także o utrzymującej się przewadze *case studies* nad badaniami komparatystycznymi oraz o ciągłej aktualności pytania: *How to bring Eastern Europe in?*, zadanego kilka lat wcześniej

przez Arfona Reesa. Ponadto prezentowana publikacja może niekiedy razić polskiego czytelnika nadmierną szczegółowością prezentowanych w niej artykułów, lecz z całą pewnością stanowi doskonałe uzupełnienie bardziej ogólnej, wydanej w 1995 r. książki *Economic Systems and State Finance*, która w Polsce przeszła – niestety – bez echa.

Katarzyna Pękacka-Falkowska